

PAPER DETAILS

TITLE: Buhârî'nin Hadis Tedvîninin Rivâyet Tarihine Katkileri (Johann FUCK)

AUTHORS: Bekir EZER

PAGES: 145-164

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/604267>

Buhârî'nin Hadis Tedvîninin Rivâyet Tarihine Katkıları

Johann FUCK
Çev. Bekir EZER**

Sünnî İslâm'da Kur'ân'ın yanında *es-Sahîh* adıyla tanınan Buhârî'nin ünlü hadis mecmuasından başka bir eser bu kadar hürmet görmemiştir¹. Onun çalışması medrese derslerinde hâkim bir konumdadır. Kur'ân'a benzeyen bir

* Alman dilbilimci ve şarkiyatçı Johann W. Fück 8 Temmuz 1894'te Almanya'nın Farnkfurt am Main şehrinde marangoz bir babanın oğlu olarak doğdu. 1913 yılından 1918'e kadar Halle, Berlin ve Frankfurt am Main üniversitelerinde şarkiyat ve klâsik filoloji tahsil etti. 1921 yılında *Muhammad Ibn Ishaq. Literaturhistorische Vntersuchungen* adlı teziyle doktor oldu. 1930 yılına kadar klâsik diller ve İbrânice okuttu; 1929'da doçentliğe yükseldi. 1930-1935 yılları arasında Dakka Üniversitesi'nde Arap dili ve İslâm araştırmaları profesörü olarak çalıştı. Bir ara özel bir görevle Frankfurt am Main Üniversitesi'nde faaliyet gösterdikten sonra 1938 yılında Halle Üniversitesi'nden aldığı davet üzerine, hocası Hans Bauer'in ardından Semitik Filoloji ve İslâm İlimleri kürsüsünün başına geçti. Aynı zamanda üniversitenin şarkiyat seminerleri müdürlüğünü yürüttü ve Deutsche Morgenlandische Gesellschaft'ın kütüphanesini yönetti ve 1965'te de sözü edilen kuruluşun fahri üyesi oldu. 1962'de emekliye ayrıldı; ancak seminer müdürlüğünü 1966'ya kadar sürdürdü. 24 Kasım 1974 tarihinde Halle an der Saale şehrinde öldü. Fück özellikle dil eğitimine büyük önem vermiş, zamanın şarkiyatçılarınca yaygın biçimde kabul edilen konularda tartışmaya girmeksizin yazdığı makalelerle tutumunu ortaya koymuş, İslâm'ın diğer din ve medeniyetlerden devşirildiği iddialarına karşı çıkmış, hadisin İslâm toplumunun birliğini temindeki rolüne işaret eden yazılar yazmıştır. Fück'ün *Arabiya: Untersuchungen zur arabischen Sprach-und Stilgeschichte* (Berlin: Akademie-Verlag 1950, 148 sh.) adlı eseri Arap dili ve üslup tarihi konusundaki ilmî tartışmalara önemli derecede tesir etmiş olup, tercüme edilerek Arapça ve Fransızca olarak da yayımlanmıştır. Diğer önemli eseri *Die Arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhun-derts* (Leipzig: Otto Harrassowitz 1955, viii+335 sh.), XX. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da yapılan Arap diliyle ilgili araştırmalar üzerinedir. Fück, *The Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci neşri için de çeşitli maddeler yazmıştır.

Yazarın, Almancasından çevirisini sunduğumuz "Beitrage zur Überlieferungsgeschichte von Buhari's Traditionssammlung" adlı bu makalesi müellifin önemli çalışmalarından birisi olup, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG)'da yayımlanmıştır (XCII (1938), ss. 60-87).

** Doktora, Hadis, Krefeld, ALMANYA, bekirezer@mynet.com

¹ Buhârî ve çalışması hakkında bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 157-60 ve *Supplement*, I, 260-65.

itibara sahiptir. (Baştan sona) sıkıntılı anlarda okunur ve en olarak görülür.² *Sahîh*'in bu içermesi ile açıklanabilir. Bu if açısından Kur'ân'daki Allah söz hadisi tedvîninin, *Kütüb-i sitte* dünyasının ittifakıyla, birçok e yarışını kazanması, içeriğinin t ve açık düzeni sebebiyledir. İ sınamaya dayanan tenkidinin k Müslim bile ondan geride kalm hadislerin her türlü eleştiriye Söz konusu mevzular hakkında halükarda kontrol etme hakkın bu böyledir. İçeriğinin çok yö onu aşamamıştır. Çok geniş bir tılı olarak bu eserde yer almak sahabîlerinin hayatına, seferleri tir. Başka bölümlerde halk inan metin kargaşası, âdet ve ahlâk geniş bir Kur'ân tefsiri içerm çerçeve içine alınmıştır. Her b içerdği için okuyucunun ken sağlıyor. Bununla birlikte, (M dolayısıyla aynı hadisi, bazen sa yerde tekrarlamıştır. Her yerde teki değerlendirmeler için en hazırlamayı ciddiye alan bir âlin

Sahîh'in bu tartışılmaz itiba göstermektedir. Böyle bir eserin mecmualarla (meselâ daha prat eserleri) rekâbette faydalılığını abartılı bir şekilde [62] doksan eserini onun ardından yazmış lardır.³ Fakat İbn Hacer,⁴ Aynı

² Örnekleri Brockelmann vermekte meselâ bkz. İbn Beşkuvâl, *Sıla* (BA 18, 751, 8.

³ *Târihu Bağdâd*, II, 9, 15.

⁴ *Fethü'l-bâri*, Bulak 1300 h.

⁵ *'Umdetü'l-kârî*, İstanbul 1308-10 h.

⁶ *İrşâdü's-sâri*, Bulak 1304 h.

isnad zinciri, Buhârî'nin öğrencilerinden sadece çok azının eserin nakline çaba sarf etmiş olduğunu göstermektedir. Bu râvîlerin ilk tabakasının en önemlileri şunlardır:

1. el-Firebrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yûsuf b. Matar b. Sâlih b. Bîşr (23–320 h.) O, gençliğinde *Sahîh*'i ilk olarak hicrî 248'de Amul karşısındaki⁷ Amu Derya yakınında küçük bir yerleşim yeri olan memleketi Firebr'de ve müellifin vefatından⁸ dört sene önce Buhâra'da olmak üzere iki kez Buhârî'den dinlemiştir. Dârekutnî'ye göre hicrî 253'den 255'e kadar Buhârî'nin yanında yaşamıştır.⁹

Buhârî'nin bir başka öğrencisi:

2. en-Nesevî, Hammâd b. Şâkir, eğer İbn Hacer'in tahmini doğru ise hicrî 390 yılında ölmüş olması gerekir.¹⁰ Bazı nedenlerden dolayı Buhârî'nin her dersine katılamamıştır. Bu yüzden metni baştan sona kadar sadece 'semâ'a dayanmamaktadır. Bu yüzden Firebrî gibi aynı değere sahip değildir. Firebrî hiçbir ders kaçırmamıştır. Rivâyeti hiçbir zaman kaybolmadıysa da –meselâ Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim (321-405 h., GAL, 1, 166) Nesevî'nin öğrencisi Ahmed b. Muhammed İbn Rumeyh'ten (öl. 357 h.)¹¹ semâ'an almıştır– ilerde büyük bir rol oynamaktadır. İbn Hacer (*Fethü'l-bârî* 1, 3, 2, 5, 4) ona sadece dolaylı yoldan ulaşabilmiştir. [63]

Aynısı ilk tabakanın üçüncü râvîsi için de geçerlidir;

3. en-Nesevî, İbrâhîm b. Ma'kil, (210–295 h.)¹² bütün eseri dinlemiştir. Buhârî ona, eserinin sonu için, yani *Kitabü'l Ahkâm*'dan itibaren icâzet izni vermiştir. Bunun dışında Firebrî'nin metni ile karşılaştırırsak en-Nesevî'nin metninin sonunda bir parça eksiktir. Bu parçayı İbn Hayr dokuz sayfada değerlendirmiştir.¹³ Rivâyeti Endülüs'te biliniyordu; rivâyetler hakkındaki bilgisini Ceyyânî'nin (öl. 498 h. ; GAL, 1, 368) *Kitabu Takyîdî'l-mühmel* adlı eserinden edinmiştir.

Müslüman âlimler tarafından incelenen bir eseri yazarla bağlayan isnad zinciri mümkün olduğunca az halka ile yetinerek sözde 'yüksek/âli isnad' çıkarabilme çabası Buhârî'nin son öğrencisine de bakılmasına neden olmuştur. Böyle bir şahsiyet olarak zikredilen:¹⁴

4. el-Bezdevî, Ebû Talha Ma Nesef'deki Bezde'¹⁵dendir. Onu değerlendirmektedir. Müstağfi kullandığı için Bezdevî'nin p izlerinin muhafaza edilmediği g

Sahîh'in en eski rivâyetleri b ta üçüncü yüzyıl boyunca es sonucunu çıkarabiliriz. (krş. Bu b. İshâk'ın (öl. 151 h.) [64] p etmiş on altı âlim bilinmektedi cem ve tespitin ferdi olarak y derlemeleri, fark gözetmeksizin ğından da ileri gelmektedir. An ça Buhârî'ninkine benzer mec ikinci râvî tabakası yani eseri h esaslı olarak daha kuvvetlidir. ciye nakleden Firebrî idi. En yılında (o, hicrî 320'de vefat c seyahat eden en azından on ki dir.

5. Belh'li¹⁶ el-Müstemlî, Ebû Firebrî'den hicrî 314 yılında d onun metnine dayanmaktadır.

6. Afganistan'ın en batısın Muhammed Abdullâh b. Ahm hicrî 315 yılında Firebr'de di *anhu*) onun metnine dayanma mıştır.

7. el-Küşmeyhenî, Ebu'l-He *hîh*'i 316 yılında Firebr'de di Firebrî'nin ölümünden altı a

⁷ Bkz. Yâkût, *Geogr. Wörterb.* I, 69; III, 867.

⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* I, 2; İbn Hayr, *Fihrist* (BAH IX/X) 95.

⁹ Sam'ânî, *Ensâb* (GMS XX) fol. 422a.

¹⁰ *Fethü'l-bârî*, I, 3, 2

¹¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Haydarabad 1333/34 h., III, 134.

¹² Sam'ânî, *Ensâb*, vr. 559b; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 231; Yâkût, *Geogr. Wörterb.* III, 23; IV, 782.

¹³ *Fihrist*, 97 vd.

¹⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* I, 3.

¹⁵ Bkz. W. Barthod, *Türkistan* (GMS Sem'ânî, *Ensâb*, vr. 529a.

¹⁶ İbn Hayr, *Fihrist*, 94.

¹⁷ Sam'ânî, *Ensâb*, vr. 177a; Zehebî, M

¹⁸ İbn Hayr, *Fihrist*, 95, 1.

¹⁹ Sam'ânî, *Ensâb*, vr. 484a; Nisbe için *î* olarak okunmaktadır.; Yâkût'a ğ üzerindedir.

²⁰ Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-mudî'e*, Hayd

²¹ İbn Hayr, *Fihrist* 95, 6.

Kerîme tarafından rivâyet edilmiş ve Ebû Zerr'in rivâyeti de ona dayanmaktadır.

8. el-Mervezî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed b. Abdullâh.²³ O, *Sahîh*'i 318'de Firebr'de ahzetmiş²⁴ Mekke ve Bağdat'ta rivâyet etmiştir. Hatîb tarafından en itibarlı diye nitelendirilen rivâyeti –tabii ki sadece zekât, oruç ve hac kitapları için– A. Mingana'nın, ayrıntılı araştırmalarının konusu yaptığı yazısında bulunmaktadır.²⁵ Onun nüshası, Ebû Nu'aym, Asîlî ve Kabîsî tarafından rivâyet edilmiştir.

9. el-Küşenî, el-Hâcibî Ebû Ali İsmâîl b. Muhammed. Hicrî 391'de ölmüş ve Firebrî'den *Sahîh*'i dinlemiş olanların en sonuncusudur.²⁶ Babası 316'da onu derse yanında götürmüştü. Hâlbuki küçük bir çocuk zor eserin okunmasını anlaşılır bir şekilde takip etme durumunda değildi. İlk olarak onda, daha sonra İstihânî'nin yanında ders alan öğrencilerinden biri Ebû Nâsır ed-Dâvûdî, Küşenî'nin dinlediğinde ve öğrettiğinde zayıf olduğunu tespit etmiştir.²⁷ Buna rağmen rivâyeti tutulmuştur. Endülüslü Atiye b. Sa'îd (öl. 403 veya 408/9 h. Mekke)²⁸ Küşenî'yi Mâverâünnehir'de ziyaret etmiş²⁹ [66] ve rivâyetleri savunmuştur. Bizim şu an elimizde bulunan Buhârî metni de Müstağfirî'nin rivâyetiyle temsil edilmektedir.

Firebrî'nin aşağıda zikredilen, öğrencilerinin hangi senede Firebr'de bulundukları bilinmemektedir.

10. Peygamberin sahâbileri hakkındaki eseriyle tanınan Bağdatlı İbnü's-Seken Ebû Ali Sa'îd b. Osman b. Sa'îd (294–353).³⁰ Araştırma seyahatleri onu *Sahîh*'i dinlediği Firebr'e götürmüştür. Sonra Mısır'a yerleşmiştir. Endülüslü İbn Esed onu dinlemiş ve eseri kendi ülkesine götürmüştür.³¹

11. Mervli eş-Şebbeveyh, Ebû Ali Muhammed b. Ömer b. Şebbeveyh.³² el-Hemedânî ve el-Ayyâr Buhârî'nin metnini ondan almışlardır.

12. el-Cürcânî, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Mekkî b. Yûsuf (öl. 378 h.). Râvî olarak tartışılmaktadır.³³ *Sahîh*'i İsbehân, Şiraz, Basra ve

Bağdat'ta rivâyet etmiştir. Ebû etmişlerdir.

13. el-Ahsikâtî,³⁴ Ebû Nasr rencisi es-Saffâr tarafından dev

14. Şâfiî mezhebine mensup Matt (öl. 381 h.). İlerlemiş yaş şârihler onu tanımamaktadır ve iz bırakmamış görünüyör.

Bağdatlı İbnü's-Seken haric lümanlarındandır ve 320'den [67] –aralarında en genci Küşenî'dir. Fakat onların öğrenciler portre ikinci tabakanın sundu tayin edici bir otoritesi olarak rivâyetlerine aldırış etmeksizin na giden, üçüncü tabaka Fire elimizdeki Buhârî metninde e hemen aynı seviyede yukarda lardır. Daha da kayda değer o almış olduğu metinle yetinmiş öğrencisinin yanında da öğre Buhârî'ye giden bir metin kulla ni Firebrî'nin üç öğrencisinin kada metne gizlice giren tarıkl göstermektedir. Böylece *Sahîh* geçmektedir. Bu adamlar tara olarak görülebilir ve Buhârî Buhârî şerhinin başında konula rivâyetlerinin metin şâhidi olar

Aşağıdaki üçüncü tabaka öğrencisinin metnini nakleden

15. İbn Esed el-Cühenî, A İbnü's-Seken'in (nr. 10) yanın götürmüştür. Eseri ondan öğr hadis bilgini olan İbn Abdilbe GAL, 1, 367) [68] ve ayrıca İb

²³ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 314; İbn Asakir, *Tebyinü Kezibi'l-müfterî*, 188 vd.

²⁴ İbn Hayr, *Fihrist*, 96, 12.

²⁵ A. Mingana, *An Important Manuscript of the Traditions of Bukhârî with nine Facsimile Reproductions*, Cambridge 1936. Bunun için "Eine wichtige Handschrift der Traditionssammlung Buhârîs" adlı makaleme bakınız, OLZ (Orientalische Literatur Zeitung).

²⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 3; Sem'ânî, *Ensâb*, 149a ve 483b. Küşenî'ye Kuzeybatı Semerkant'tan ulaşılır, bkz. Barthold, *Türkistan* 95.

²⁷ Sem'ânî, *Ensâb*, 38a. Sem'ânî sert hükmü hafifletmek için boşa çalışıyor.

²⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 322.

²⁹ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz* III, 271.

³⁰ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz* III, 140.

³¹ İbn Hayr, *Fihrist* 95.

³² Sem'ânî, *Ensâb*, 329a.

³³ İbn Hacer, *Lisânü'l-mizan*, V, 363.

³⁴ Farghana'nın Başkenti Ahsika için

³⁵ Sem'ânî, 38a; İstihan, Semerkant'ın

Yahyâ (370–467 h.)³⁶ almışlardır. O, hicrî 394 yılında *Sahîh*'i Cühenî'den dinlemiştir³⁷ ve İbn el-Mukevvî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed'ten (öl. 448 h.)³⁸ ahzetmiştir. İbn el-Hezzâ'nın öğrencilerinden İbn Mûcid Ebu'l-Hasen Yûnus b. Muhammed'in (447–531 h.), İbnü's-Seken'in rivâyetlerini temsil ettiği görülür. İbnü's-Seken'in rivâyetleri onun aracılığıyla İbn Hayr'a (*Fihrist* 95) ve başka Endülüslülere ulaşmıştır.³⁹ Fakat öyle görünüyor ki İbn Hacer (*Fethü'l-bârî*, 1, 3, 8, 22) onu Ceyyânî'nin *Takyidü'l-muhmel*'inden biliyordu.

16. es-Saffâr, İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl, eseri Ahsikâtî'den dinlemiştir. Öğrencisi Ebû Süleymân Dâvûd b. Muhammed b. Hasen el-Hâlidî idi. Bu iki adam hakkında fazla bilgin yoktur. Bu rivâyeti Hemedânî'nin rivâyetiyle Endülüslü ünlü âlim Ebû Hayyân (654-745 h.; *GAL*, 2, 109) kullanmıştır.

17. el-Hafsî, Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed (öl. 466 h.) Küşmeyhenî'nin öğrencisi idi. Selçuklu vezîri Nizâmülmülk onu Nişabur'da yeni kurulmuş bulunan en-Nizâmîye Medresesi'ne tayin etmiş ve orada hadis üstadı olarak çok geniş bir eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmuştur. Onun aracılığıyla Küşmeyhenî'nin metni doğuda üstün gelmiştir. eş-Şâdiyâhî Ebu'l Futûh Abdal Vahhâb b. Şah⁴⁰ ve ayrıca eş-Şehhâmî Vecîh b. Tâhir (ö. 541 h.)⁴¹ ve herkesten önce ve ilerde anlatılacağı üzere Fûrâvî (441–530) öğrencileri arasındadır. Bu üçünün yanında *Sahîh*'i okuyan Sem'ânî (506–562 h.) Hafsî'nin ardından onun Küşmeyhenî'den usûlünce dinlediğini ama her türlü derin anlayıştan mahrum olduğunu söylemiştir.⁴² [69]

18. *Sahîh*'i Küşmeyhenî'nin yanında bir hanım da okumuştur. Meşhur Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye (ö. 463 h.). O, daha sonra Mekke'ye göçmüş ve eseri İslâm dünyasının birçok bölümünden gelen büyük dinleyici halkasına okumuştur. Dinleyiciler arasında meselâ o zamanlarda doğunun en büyük hadis bilgini Hatib el-Bağdâdî (392–463 h., *GAL*, 1, 329)⁴³ var idi. Ayrıca Mısır'ın yukarı kesimlerinden olan Muhammed b. Berekât (420–520 h.)⁴⁴ ve Musullu İbnü'l-Ferrâ⁴⁵. Rivâyetini (Kerîme'nin) Mekke'de Ebu'l-Feth Sultan b. İbrâhîm devam ettirmiştir.⁴⁶

³⁶ İbn Beşkuval, *Sıla*, I, 65. İbn el-Hezzâ râvî olarak Müslim'in *Sahîh*'i için de büyük öneme sahiptir; bkz. *Centenario M. Amari*, I, 395.

³⁷ İbn Hayr, *Fihrist* 95, 18.

³⁸ İbn Beşkuval, *Sıla* I, 272 notlar.

³⁹ İbn Ebbâr, *Takmile*, 465, 476.

⁴⁰ Sem'ânî, *Ensâb*, 324b.

⁴¹ Yâkût, *Geogr. Wörterb.* 4, 111.

⁴² Sem'ânî, *Ensâb*, 172a.

⁴³ Yâkût, *İrşâdü'l-arib*, I, 247.

⁴⁴ Yâkût, *İrşâdü'l-arib*, III, 422; Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 24.

⁴⁵ Aynî, *Umdetü'l-kâri*, I, 7, 15.

⁴⁶ Makkarî, *Analectes*, I, 876.

Bizim Buhârî metnimiz Küşmeyhenî'nin iki öğrencisi d

19. Eş'arî el-Hebbâzî Muh Gazneli Mahmûd'un sarayında veziri Kundurî'nin tertip etmiş İbn Asâkir (*Tebyinü Kazibi'l-* zamanın en güvenileni olduğunu

20. Ebu'l Hayr Muhammed öğrenmiştir. Onun en son dinl âlimi ve *Hidâye*'nin yazarı Burh *GAL*, 1, 376)

21. Büşengli ed-Dâvûdî, Eb zaffer (374–467 h.)⁴⁹ 381 yılında çocuk yaşında götürülmüş olm rivâyetiyle revaç bulmuştur.

22. el-Ayyâr Sa'îd b. Ebu Şebbevî'nin öğrencisi idi. Râvî rivâyeti aracılığıyla *Sahîh*'in me

Firebrî'nin sadece bir öğren olarak aşağıda zikrettiğimiz râ göre ise üç kaynaktan).

23. el-Asîlî, Ebû Muhamme kelerine olan seyahatine 361'de el-Mervezi'den dinlemiştir. Son Bağdat'ta dinlemiştir. Herhal Cürçânî'den dinlemiştir.⁵² Bunu çağrılarak halîfenin ölüm günü tür. Fakat kısa zaman içerisinde kazanmış, o da onu meclis üyesi Endülüs'te revaç bulmuştur. S bize İbn Beşkuval tarafından (dördüncüsü Muhammed b. Ab

⁴⁷ Cezerî, *Gâyatü'n-nihâye*, II, 207.

⁴⁸ Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-mudî'e*, II, 76.

⁴⁹ Sem'ânî, *Ensâb*, 220a; Kutubî, *Fevâ*

⁵⁰ Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 382.

⁵¹ İbn Farazî, *Tarihu 'ulemâi'l-Ende* III), 327; Yâkût, *Geogr. Wörterb.*

⁵² *Dibâcü'l-müzeheb*, Kahire 1347 h., I

⁵³ İbn Ferhûn, *a.g.e.*, ve İbn Hayr, *Fih*

⁵³ Zebbî, *a.g.e.*, 82.

ayrı yoldan dinlemiş olan İbn Hayr zikretmektedir. Beşincisi İbn Kebrî Ebû Şâkir Abdülvahid b. Muhammed b. Mevhib (öl. 456 h.).⁵⁴ de eseri Ceyyânî'ye ulaştırmıştır. Ona ilerde Kâdî İyâz'ın yanında rastlıyoruz. Yûnînî onu eleştirel eserinde kullanmıştır. [71] Mingana'nın tahmin ettiği gibi yukarda zikredilen elyazmasında mevcut olup olmadığı kesin değildir. Bu elyazması Mervezî'nin rivâyetine aittir. Fakat öğrencilerinin hangisinin bu metin için sorumlu olduğu şimdilik muallâktır.

24. el-Kâbisî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (324–403 h.).⁵⁵ de Asîlî ile aynı zamanda hicrî 353 yılında Mekke'de *Sahîh*'i Ebû Zeyd el-Mervezî'nin yanında dinlemiştir. Bu yüzden burada ele alınmıştır. Hâlbuki o, sadece bir rivâyete göre metni öğreten gruba aittir. Gözleri görmediği için elinde bulunan nüshayı Asîlî'ye düzeltirmiştir.⁵⁶ Böylece İbn Hacer'in (*Fethü'l-bârî* 2, 4, 7) ikiz olarak ele aldığı bu iki rivâyet arasındaki yakınlık izah edilebilmiştir. Elbette bu gözleri görmeyen âlimin, yardım sever arkadaşının otoritesinin altına girdiği anlamına gelmez. O, kendi fikrini korumuş ve bazen tartışmalı yerleri Asîlî'nin zıddı olan bir okumayı tercih etmiştir.⁵⁷ Kâbisî 359'da Güney Afrika'ya geri dönmüş⁵⁸ ve Kayrevân'a yerleşmiş ve orada 403'de ölmüştür. Ölümünün son senesinde Kurtubalı Hâtim b. Muhammed et-Terâbulusî (378–469 h.).⁵⁹ – ailesi Trablusgarb'tandır – onun aracılığıyla rivâyet Endülüs'te yayılmıştır. Böylece meselâ Ceyyânî ve İbn Attâb (433–520 h.).⁶⁰ eseri ondan duymuşlar [72] ve İbn Hayr, İbn Beşkuvâl ve başkaları yukardaki iki isme bağımlıdır. İbn Hayr (*Fihrist* 98) onun hakkında Ebû Zerr'in rivâyetine çok benzediğini söylemiştir.

25. Ebû Nu'aym el-İsbehânî, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed (336–430 h., GAL, 1, 362), Buhârî'nin *Sahîh*'ini, Asîlî'nin öğrendiği aynı hocalarda öğrenmiştir. Esere Cürcânî'nin yanında İsbehân'da başlamış ve yine onun yanında Bağdat'ta bitirmiştir (*Târihu Bağdâd*, 3, 222 vd.). Ayrıca onu Ebû Zeyd el-Mervezî'nin yanında dinlemiş. Bu rivâyet Müstağfirî'nin yanı sıra altıncı yüzyılda İsbehân'ın ilk hadis öğretmeni olan Ebû Mûsâ el-Medînî (501–581 h.).⁶¹ tarafından da kullanılmıştır.

⁵⁴ Zebbî, a.g.e., 379.

⁵⁵ İbn Hallikân, nr. 457; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz* III, 263. GAL, Suppl., I, 277; Mingana a.g.e.

⁵⁶ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 264; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 200.

⁵⁷ Bir örneği (Kitâbü'l-Hacc, 41; bkz. Yâkût, *Geogr. Wörterb.* 4, 243) OLZ'de (Orientalische Literatur Zeitung) izah etmiştim.

⁵⁸ Eğer İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* I, 3, 19 ve onu takip ederek Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, I, 40, 3 Asîlî'nin yerine Kâbisî'yi rivâyetü'l Cürcânî râvisi olarak zikrettilerse bu, İbn Hayr'ın *Fihrist*'te (95 vd.) gösterdiği gibi, bir yanlışlığa dayanmaktadır.

⁵⁹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, 158–60.

⁶⁰ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, 342; Zebbî, 344.

⁶¹ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 123.

26. el-Hemedânî⁶² Abdur Müstemlî'nin yanında okumu hakkında başka bilgi bulunmaz. Ebû Hayyan el-Garnâtî'nin yan

27. Üçüncü tabaka râvilerinden Ahmedded'dir (355–434 h.). O, İbn Hayr'ın yanında öğrenmiştir: İlk olarak Serahsî'nin yanında, sonraki yıllarda Küşmeşân'da Küşmeyhî'nin uzun öğrenim seyahatlerinden bedevî bir ailenin kızı ile evlenmiş ve bayram ayları esnasında mezhebine katılmış ve kelâm dersleri almış.⁶⁶ [73] İbn Hacer ve başkaları onun metnini oluşturma metodu hakkında portre vermektedir. Ebû Zerr, İbn Hacer'ın çıkarmakla yetinmemiştir. Bilâkis, isnadların bir birine uymayan yerlerini açıklığını daha da çoğaltmıştır, her peş peşe sıraladığı parçaları (*tevhîd* içerisinde) özel bir bölüme sıkı bir şekilde ayrı duran fakat açıklayıcı notlar bulunmaktadırlar. alınabilen en eski *Sahîh*'in temel gelmektedir. Bu ve Ebû Zerr'in halkasına okuması durumu, rivâyetin geniş bir yayılım bulmasına neden tercih ediliyordu, Bibliotheca Arabica'nın çokluğu nedeniyle onun (İbn) ülkesinde olmadığı kadar çok yönelettiği çok sayıdaki Endülüsî kullanmışlardır. Bazıları birkaç

⁶² Bazı nüshalarda (*Fethü'l-bârî*, I, 3) yazılır.

⁶³ İbn Hayr, *Fihrist*, 94.

⁶⁴ Yâkût, *Geogr. Wörterb.* 3, 85.

⁶⁵ *Târihu Bağdâd* XI, 141.

⁶⁶ Zehebi, *Tezkire*, III, 285.

⁶⁷ Bu yılda onu İbnü's-Sakkât, Muhammed Beşkuvâl, *Sıla*, 501 (=Yâkût, *Geogr.*

Ebu'l-Abbâs el-Uzrî Ahmed b. Enes (393-478 h.)⁶⁸ ve daha sonra İbn Hazm karşıtı olarak tanınmış Ebu'l Velîd el-Bâcî Süleymân b. Halef'in (403-474 h.; GAL, 1, 419) Buhârî dersleri Zaragoza'da büyük ün kazanmıştır.⁶⁹ [74] Makkarî,⁷⁰ Bâcî'nin metni hakkında öğrencisi İbn Sükkere yanında Endülüs Buhârî yazmaları içerisinde en sık bulunan olduğunu belgelemiştir. Üçüncü Endülüslü ise İbn Manzûr, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed'dir (öl. 464 h.)⁷¹ Hicrî 431'de *Sahîh*'i iki kez Ebû Zerr'in yanında okumuştur –ikinci derste kendi elyazması önde bulunmaktaydı ve öğrenci kendi Buhârî nüshasını⁷² ona göre düzeltmiştir– ve metni Endülüs'e yaymıştır.⁷³ *Sahîh*'in metin tarihi için önem kazanan dördüncü Endülüslü ise hicrî 433'de Mekke'de okumuş olan⁷⁴ Muhammed b. Şüreyh (392–476 h.) onu ve yukarda zikredilmiş olan İbn Manzûr'un metnini oğlu Şüreyh b. Muhammed (451–537 h.)⁷⁵ almış ve onu her sene Ramazanda onun tarafından özel olarak seçilmiş olan öğrencisi tarafından dinleyicilere okunmuştur. Kendisinin 'âli' isnadı, bu okumalara İberik yarımadasının her bölümünden bu derse dinleyicileri cezpt etmiştir. Böylece hicrî 535 yılında –ölümünden iki yıl önce– dinleyici sayısı yaklaşık iki bini bulmuştu.⁷⁶ Hicrî 534 senesindeki dersi çok meşhur olmuştur; o zaman dinleyenleri arasında ünlü isimler vardı.⁷⁷ [75] İbn Hayr da *Sahîh*'i onun yanında öğrenmiştir.⁷⁸ Son olarak şunu da zikretmemiz gerekir ki h. 500 yılından kısa zaman önce bir Endülüslünün Ebû Zerr'in oğlu Ebû Mektûm'a, Ebû Zerr'in, Müstemlî'nin yanında okurken⁷⁹ yazmış olduğu bir Buhârî nüshasına çok para ödemişti.

⁶⁸ İbn Beşkovâl, *Sıla* 69; Yâkût, *Geogr. Wörterb.* II, 582; IV, 517. O *Sahîh-i Müslim*'in râvisi olarak da ön plana çıkmıştır. Bkz. *Centenario M. Amari*, I, 392. Bkz. İbn Abbâr, *Tekmile* 466, 4; 719, 11.

⁶⁹ Hicrî 463 yılında bu şekildeki dersler hakkında bilgimiz var (İbn Abbâr, *Tekmile* 535, 3; 551, 9 623, 6), h 468. (a.y. 48, sondan 4. dipnot.).

⁷⁰ Dozy, *Analektes* 1, 507.

⁷¹ İbn Beşkovâl, *Sıla*, 489 nr. 1080; Zebbî, *Buğyetü'l –multemis*, 41 nr. 28 (ölüm yılı olarak hicrî 469 yılını vermektedir.)

⁷² İbn Hayr, *Fihrist*, 94.

⁷³ Bkz. Meselâ İbn Abbâr, *Tekmile*, 559, 16=645; İbn Beşkovâl, *Sıla*, 287; 509, 6; Yâkût, *Geogr. Wörterb.* III, 312 (1. İbn Abdullâh)

⁷⁴ İbn Hayr'daki 403, (*Fihrist* 94) İbn Beşkovâl (495 nr. 1095) ve Cezerî (*Gâyetü'n-nihâye*, II, 153)'ye göre 433'e değiştirilmelidir.

⁷⁵ Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 324.

⁷⁶ İbn Abbâr, *Tekmile*, 496, 8 (ayrıca bkz. 421, 6).

⁷⁷ İbn Abbâr'ın *Tekmile* 495 vd. verdiği tarife bakınız ve krş. aynı yer s. 244, 11; 267, 6; 488; 583, 3 (yine buna yönelik 520, 1; 682, 17); 673, 11. Hicrî 531 yılındaki dersler s. 472 14'de zikredilmektedir.

⁷⁸ *Fihrist* 94; Ebû Zerr'in diğer bazı öğrencilerini İbn Beşkovâl zikretmektedir, *Sıla* 63; 153, 11 (buna yönelik 290, 8); 635 7.

⁷⁹ İbn Abbâr, *Tekmile* 396.

Mekke'de Ebû Zerr'in hadis İsbâ tarafından devam ettirilmiş Ali b. Hümejd et-Terâblusî i adamlardan metin İbn Hacer'e takip etmiştir.⁸¹ Bunun dışında ona göre tashîh edilmiştir⁸² ve Y

28. Şimdiye kadar zikrettiği Müstağfirî Ebu'l-Abbâs Ca'fer dayanan bir rivâyetin yanı sıra almış– paralel bir rivâyetten ist yanında Buhârî'nin son öğren yapmıştır. Pezdevî'nin rivâyeti kesin haberlerin eksikliğinden metinlerde Müstağfirî'nin ri Nuaym'inkinin yanında ona Eb

Üçüncü tabaka râvîlerinin beşinci yüzyılın ilk yarısına isab kadarıyla aralarında en yaşlısı A ölmüşlerdir). *Sahîh* hakkındaki yılmiş olması onların sayesinde Kerîme'nin faaliyetlerinin katkı edinen bir sürü hacı her sene edilecek durumlardan dolayı h ulemânın ittifâkıyla bir *Kütüb* eserin rivâyet tarihi için bir dön sunduğu tablo aşağı mecrasını tur. Şimdi ise birden bire karşıdır. Bu rivâyetler çoğu kez kesiden ayrılarak İslâm devletleri rivâyet tarihinin düzgün bir notlarındaki pasajlarda, müzek hazinelerin keşfinden sonra s Kastallânî'de bulunan isnad uzmanlarının ve Buhârî'nin ha rin, hocaları vasıtasıyla ulaştıkl niyle eklektik bir metin ortaya

⁸⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* 3, 286, Mektûm'un diğer dinleyicilerine b 283' 6 da rastlıyoruz.

⁸¹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* 1, 5, 7.

⁸² Meselâ Mingana'nın elyazması (bk

⁸³ GAL, Suppl. I, 617. Zehebî, *Tezkire*

cileri için ölçü verici olmuştur ve otoritelerinin hüküm sürdüğü her alanda kabul bulmuştur.

29. Zamanının en tenkitçi âlimi olan el-Ceyyânî Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Gessânî (437-493 h.; GAL, 1, 368) [77] Kurtuba'da metnini Asîlî, Kâbîsî, İbnü's-Seken ve Neseffî'nin rivâyeti üzerine inşa etmiştir. Onların rivâyetlerini içerisinde Buhârî'nin ve Müslim'in mecmualarında bulunan yazılışı aynı, fakat söylenişi farklı olan kaynakların ismini içeren eseri *Takyidü'l-mühmel ve temyizü'l-müşkil* de değerlendirmiştir.⁸⁴ (meselâ; Asîd: Usaid). İbn Hacer daha sonra bundan istifade etmiştir.⁸⁵

30. Mürsiya'da yaklaşık 454 h. yılında doğmuş olan ve 514'te Kutende savaşında ölen⁸⁶ genç hemşerisi Ebû Ali es-Sedefî Hüseyin b. Muhammed İbn Ferrûh İbn Sükkere, Buhârî'nin *Sahîh*'ini yaklaşık altmış kez ezberden nakletmiş ve içerisinde geçen her hadisin isnadını verebilmesiyle ve ayrıca tersini de söyleyebilme kabiliyetiyle iftihar etmiştir.⁸⁷ İbn Ebbâr'ın derlediği Ebû Ali es-Sedefî'nin öğrencilerinin notlarında, onun yanında öğrenilmiş metinler arasında daima bu eser karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸ Daha önce zikredilmiş Makkari'nin ifadesine göre es-Sedefî'nin metni, hocası Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin yanında Endülüş Buhârî elyazmaları arasında en sık bulunan idi.

31. Değişik Buhârî rivâyetleri hakkında Sedefî'nin öğrencisi Kâdî İyâz b. Mûsâ (476-544 h., GAL, 1, 369) tam bir bilgiye sahiptir.⁸⁹

32. Doğuda aynı zamanda yüksek isnadından dolayı değer verilen el-Fürâvî Muhammed b. el-Fadl'ın (441-530 h.)⁹⁰ [78] Buhârî metni benzer eklektik karakter taşımaktadır. Hafzî ve Ayyâr'ın rivâyeti onun temelini teşkil etmektedir. Öğrencileri arasında ikisi Buhârî metni için çok emek sarf etmiştir sonra onu Ebû Zerr'in yanında okuyan es-Sem'ânî Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed (506-562 h.; GAL, 1, 329), Şam'ın vakanüvisti İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen'in (506-581 h.; GAL, 1, 331) eseri (onun örneği hakkında yakın bilgiler bilinmemektedir) Yûnî'nî'yi yetiştirmiştir.

33. Altıncı yüzyıldaki rivâyetin nasıl karışık olduğunu İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed (502-575 h.; GAL, 1, 499) örneği göstermektedir. O *Fihrist*'inde 94

den 98. sayfaya kadar onu Buhârî'den derlediğini belirtir. Daha sonra *Sahîh*'i aşağıda Seken, Mervezî, Asîlî, Kâbîsî, N

34. Metin teşekkülünün ek rivâyetin özel hakkını savunmuş h.)⁹¹ Davûdî'nin es-Serahsî rivâyetiyle rivâyet edilmiştir. Ebû'l-Vakt, Ebû Zerr, Nizâmîye Medresesi'nde öğretilen zaman içerisinde yayılmıştır. Ebu'l-Vakt, Aynî ve Kastallânî'nin rivâyetleri çeşitlidir.⁹² İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî'nin rivâyetleri o (Ebu'l-Vakt'ın rivâyeti) çeşitlidir. Özellikle Aynî o kadar sık görülen rivâyetini takip ettiğini tahmin etmektedir.

35. Ebû'l-Vakt ile orta çağda tedris faaliyetlerinin canlı gelmesi. Onun zamanında bile bu derslermaya başlamıştır. Bu ıssızlaşmaz zengin diyarını kaplamıştır. Öğretmenin eski şekli korunmuş olsa da notları ile metnin esas anlamına ulaşılması biliminin prensipleri hakkında İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmânî'nin kelimelerle onun zamanında, bir metnin güvenilirliği hakkında için kaynak olmadığını ve isnadını itiraf etmiştir. İbnü's-Salâh bir metne ulaşmak için mümkün doğru örneklerinin karşılaştırmadan konuları tespit ederek esas

36. İbnü's-Salâh tarafından Yûnî'nî Şeref ed-Din Ebu'l-Hasan Yûnî'nî'nin çalışmasına yapmış vermiş olduğu bir habere göre şahidini (râvisini) karşılaştırmış

1- H, Ebû Zerr el-Herevî'nin

⁸⁴ Berlin'de Ahlwardt nr. 10161 ve İstanbul'da M. Weisweiler, *İstanbul Handschriftenstudien z. Arab. Transliteration (Bibl. Isl. 10)* nr.96.

⁸⁵ *Fethü'l-bârî*, I, 3, 1. 25; 4, 8; 5, 2.

⁸⁶ İbn Beşkuvâl, I, 45-48; Zebbî, *Buğyetü'l-multemis*, 253; Yâkût, *Geogr. Wörterb.* 3, 85; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 48.

⁸⁷ Makkari, *Analectes*, I, 521; 607.

⁸⁸ İbn Abbâr, *el-Mu'cem fi ashâbî'l-kâdi'l-imâm Ebî Ali es-Sadeffî* (BAH IV) bkz. 39, 63, 68, 80, 94, 128, 145, 160, 166, 170, 173, 174, 190, 241, 247, 280, 286, 295, 298, 303.

⁸⁹ Meselâ bkz. Yâkût, *Geogr. Wörterb.* 670, 10; 750, 17; 3, 554, 2; 4, 41, 15; 242, 15'deki *Kitâbü'l-metâliü'l-envâr*'dan yapılan alıntıya -ki onlar GAL, Suppl. I, 632'ye göre- Kahire'de h. 1332 yılında basılmıştır.

⁹⁰ Yâkût, *Geogr. Wörterb.* 3, 866; İbn Hallikân nr. 633.

⁹¹ İbn Hallikân, nr. 414; Mingana a.g.

⁹² Bir örneği Mingana'nın elyazması

⁹³ İbn Hallikân da *Sahîh*'i bu rivâyetle diğer örnekler için bkz. İbn Abbâr;

⁹⁴ Bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, Kastallânî

- 2- Ş, Asîlî'nin önünde okunmuş bir elyazması (kısaltması: ص)
 3- Ş, İbn Asâkir ed-Dimeşkî tarafından yazılmış elyazması (kısaltması: ش)
 4- Z, Sem'ânî'nin⁹⁵ Ebu'l-Vakt'in önünde okuduğu elyazması (kısaltması: ظ)

Ebu Zerr'in üç bilgi kaynağı için o aşağıdaki kısaltmaları kullanmıştır:

h (ح) = Hamevî

st (ست) = Müstemlî

h (ه) = Kuşmeyhenî

Çok sık karşılaştığımız, Hamevî'nin diğer ikisinden biriyle yapmış olduğu iş birliği durumunda bitleştirilmiş rumuz kullanmıştır.

hs (حس) = Hamevî ve Müstemlî

hh (حه) = Hamevî ve Kuşmeyhenî

Yukarda zikredilen dört metin zincirinden başka Yûnînî iki elyazması daha karşılaştırmıştır.

5- Abdülgâni b. Abdülvâhid el-Mukaddesî el-Cemmâ'î'nin (541-600 h.; GAL, 1, 356) el-Ertâhî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Hâmid'in (öl. 601 h.)⁹⁶ yanında okumuş olduğu bir el yazması. Bu şahıs İbn Ömer el-Ferrâ tarafından Kerîme'nin metnini okuma izni almıştır.

6- Ebû Sâdık Mürşid b. Yahyâ el-Medîni (öl. 517 h.)⁹⁷ tarafından yazılmış el-yazması.

Yûnînî, nüshası karşılaştırmalı Buhârî metnini hocalarının yanında öğrenmiş olduğu şekilde sunmaktadır.⁹⁸ [81] Nüshasındaki okuma şekli her dört metin zincirinden onay gördüğü zaman ط ش ص ک kısaltmalarını yazmıştır. Eğer söz konusu kelime eksikse bu işaretlerin önüne ٧ koyardı. Okuma tarzı sadece bir râvîde bulunuyorsa sadece onun tanınma harfini üstüne yazardı, eğer okuma tarzı bir râvîde eksik ise onu ٧ ve ona ait kısaltma ile kaydederd. Eğer Ebû Zerr'in üç kaynağının karşı olduğu okuma tarzını doğru bulduysa ص ve • üzerine koymuştur. Eğer böyle bir okuma tarzı Ebû Zerr'in kaynaklarında sadece birine zıt idiyse ص ve kaynağına dair işareti yazmıştır.

⁹⁵ Sem'ânî *Ensâb*'da (291 vd.) onun *Sahih-i Buhârî*'yi Ebu'l Vakt'in yanında dinlediğini haber vermektedir.

⁹⁶ Yâkût, *Geogr. Wörter.* 1, 290, 23. O İbn Ömer el-Ferrâ'dan rivâyet eden son kişi idi.

⁹⁷ Cezerî, *Gâyâtü'n-nihâye*, II, 293, nr. 3587; Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara* (1299 h.) I, 72; Yâkût, *Geogr. Wörter.* 4, 454, 19. Onun yanında metni h. 513 yılında Yahyâ b. Sa'dûn dinlemiştir bkz. İbn Abbâr, *Tekmile* 724.

⁹⁸ Kastallânî'deki (*İrşâdü's-sârî* 1, 49, 31) isnada göre Yûnînî, Ebu'l Vakt rivâyetini Zebîdî, Ebû Abdallâh Hüseyin b. Mübarek'in (öl. 631 h.) yanında öğrenmiştir. Fakat bu onun diğer rivâyetleri dinlemediği anlamına gelmez. *Sahih*'in râvîsi olarak Zebîdî'nin rolü hakkında bkz. Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-mudî'e*, I, 216 ve İbn Fahd'e dair notlar için, *Lahzü'l-elfâz*, Dimaşk 1347 h., s. 258 vd. ve 322 vd.

Cemmâ'î'nin ve Ebû Sâdık'ın şahidinden biriyle uyumlu ise mürekkeple yazmıştır. Metnini si İbn Mâlik Celalüddîn Muhammed hazır bulunmaktaydı.⁹⁹ Bunun daki İbn Mâlik'in kendi eliyle bildirdiği okuma notu bilgi ve cildi, metnin okunuşunu kontrol rin huzurunda okumuştur; he Mâlik hükmünü vermiştir. Ba edisyona saklamıştır.¹⁰¹ Bu cildi İbn Mâlik ile olan işbirliğine bulunmaktadır. Bu nota göre o onun telaffuzuna dikkat etmiş miş ve vokal işaretini yerleştirmiş (mukâbele), düzeltmeleri (tashih) runda ve yetmiş bir celsenin so apaçık hataları bertaraf ettiği tenkitsel bir metin çıkartmaya *Sahih*'in ilk hadislerinden alarak onun dört şahidinde olmayan otoritesi tarafından kabul gör varyasyonlarını sadece tenkitsel şey, esas anlamda güvenilir elyaz li bir neşri değil daha çok 'eleşt özenli, itinalı ve detaylı olsa c gösterilmesi gereken ilgiyi gör Yûnînî'nin elyazmaları ile ka zamanın Buhârî literatüründe asırlık İslâmî Buhârî araştırma şerhlerinde ne *İbn Hacer* ne d Kastallânî vasıtasıyla Yûnînî şö

37. İbn Hacer, el-Askâlanî (ö. 677) in *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahih-i Buhârî* olarak yayımlanmıştır. [83] Yaz

⁹⁹ *İrşâdü's-sârî* nin h. 1304, (I, 40) C'de öldüğü için h. 676 yılına kadar bir

¹⁰⁰ Kastallânî, 1, 41.

¹⁰¹ Bununla Brockelmann'ın GAL, Su baskısını kaydettiği *Kitâbü Şevâhi*

¹⁰² *İrşâdü's-sârî*, 1, 40, 70.

¹⁰³ *İrşâdü's-sârî*, 1, 41.

bağlayan isnadları saymaktadır.¹⁰⁴ Önsözün sonunda (1, 59) şerhinin Ebû Zerr'in rivâyetine dayandığını fark ediyor. Tabii ki her zaman onun metnini tam olarak sunmuyor bilâkis çoğu durumlarda ondan ayrılıyor. Kısmen Ebû Zerr'in okuma tarzını kaydetmiş, başka durumlarda da değişiklikler Kastallânî'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki İbn Hacer, Ebû Zerr'in metnine yakın olan kendine has bir metin çıkarmıştır. Kullanıcı için durumu zorlaştıran İbn Hacer'in şerhinde bütün Buhârî metnini almayı bilâkis Bulak baskısının kenarında olan ve kesintisiz olarak doğru olmayan (içerisinde yanlışlar olan) Buhârî metninden bazı maddeleri vurgulamıştır. İbn Hacer'in, Yûnînî'nin eserini tanımadığını daha önce zikretmiştim.¹⁰⁵ Ölçülü çerçeve içerisinde alıntı yapmış olduğu okuma tarzlarının bir kısmı ona öğrenim esnasındaki rivâyetlerden ama büyük bir kısmı eski şerh ve benzer eserlerden ulaşmıştır.

38. Mahmûd b. Ahmed el-Aynî'nin (762-855 h.; GAL, 2, 52) '*Umdetü'l-kârî'li şerhi Sahîhi'l Buhârî'ye Fethü'l-bârî*'den daha kapsamlı fakat okuma tarzını sadece arada bir dikkate almaktadır. Aynî'nin kendi ifadelerine göre (1, 7) *Sahîh*'i hicrî 788'de hocası Abdurrahmân bin Hüseyin el-İrâkî'den ve hicrî 805'de Takiyyüddîn b. Muînüddîn İbn Haydere'nin yanında okumuştur. Her hangi bir rivâyete öncelik verip vermediğini ifade etmemektedir. Fakat şu şayanı dikkattir ki, isnadında Ebû Zerr'in adı hiç geçmemektedir. Metni ona has olan okuma tarzından bağımsız olduğu görülmektedir. O da Yûnînî'den hiç bahsetmez ve hiçbir yerde onun eseri hakkında bilgisi olduğunu belli etmemektedir. [84] Okuma tarzları hakkındaki nadir bilgileri o da İbn Hacer'in almış olduğu benzer kaynaklardan almıştır. (bkz. Tablo 2)

39. el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (851-923 h.; GAL, 2, 73)'nin *İrşâdü's-sârî ilâ şerhi Sahîhi'l Buhârî*'ye dayanan metninde bu durum farklılık arz etmektedir. O da bol miktarda isnad vermektedir. Metni en azından altı âlimden almıştır. Bunların kaynakları arasında İbn Hacer, İrâkî (önce zikrettiğimiz gibi Aynî'nin hocası) ve hatta Yûnînî görülmektedir. Onun eserinden istifade etmiş olması daha da önemlidir. Yûnînî'nin elyazması, Akboğa Abdülvâhid tarafından 740 senesinde kurulmuş olan medreseye bağışlanmıştı¹⁰⁶ fakat Kastallânî'nin zamanında bulunamamıştır. Bu yüzden Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mizzî el-Guzûlî'nin ikinci bir elyazmasına başvurarak Yûnînî'nin orijinalini çıkarmıştır ve Kastallânî de bu orijinalin kopyasını kullanmıştır. Ta 916'da çalışmasını bitirdiğinde Yûnînî'nin orijinal el yazmasının ikinci cildine rastlamış ve kendi metnini iki kez onunla karşılaştırmıştır. Nihayet ilk cildi de bir kitapçada bulunmuş, onu ele geçirmiş ve artık metnin

ilk bölümünü de karşılaştırmış Yûnînî metninin tam bir kopyağımız misâl¹⁰⁷ bile bir ayrılmağalmadığı Yûnînî'nin okuma tarzı bir metin edisyonu çıkarmak. Kastallânî'nin, Aynî ve İbn Hacer eski rivâyetlerin okuma şekli hakkında bağlayabiliriz. Bundan dolayı Tablo3)

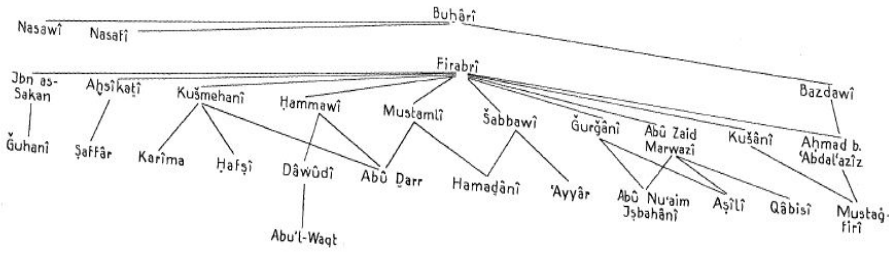
40. Buhârî'nin *Sahîh'inin* rivâyet önce ustanın dört öğrencisi tarafından rivâyet dolaşmış, bunlardan da bakımsızlık ve ihmallerden dolayı birkaç rivâyete yönelmiş ve filâki kişiler eski rivâyetlere dayanarak koymaya çalışmışlardır. Genel başarmış olmasalar da VIII. yüzyılları gayretli çalışmalarına kalıcı bir nimize uygun olmasa da, bu (oryantalistik yayınların hataları) bir Buhârî metnini elde etmemiştir. Böylece ulaşılabilen seviyeye sınırlı meselâ geçenlerde bulunan Mir'atü'l-Makûlât birçok yazma Doğu ülkelerini onlardan çok tesirli metin değildir. Bize ulaşmış olan yorumların anlamı için önemli değildir. İhtimalkentakıntılarda, kitapların ve bölümlerinin Seneddeki rivâyet farklılıkları o zamanına ait olan yorumlardır. Bu eski rivâyetler iyi bir el yazması rivâyetlerini araştırmış olan İbn Hacer sonuca varır; "bütün bu rivâyet

¹⁰⁴ A. Mingana adı geçen eserinde açık bir tabloda bu isnad zincirlerini bir araya getirmiştir.

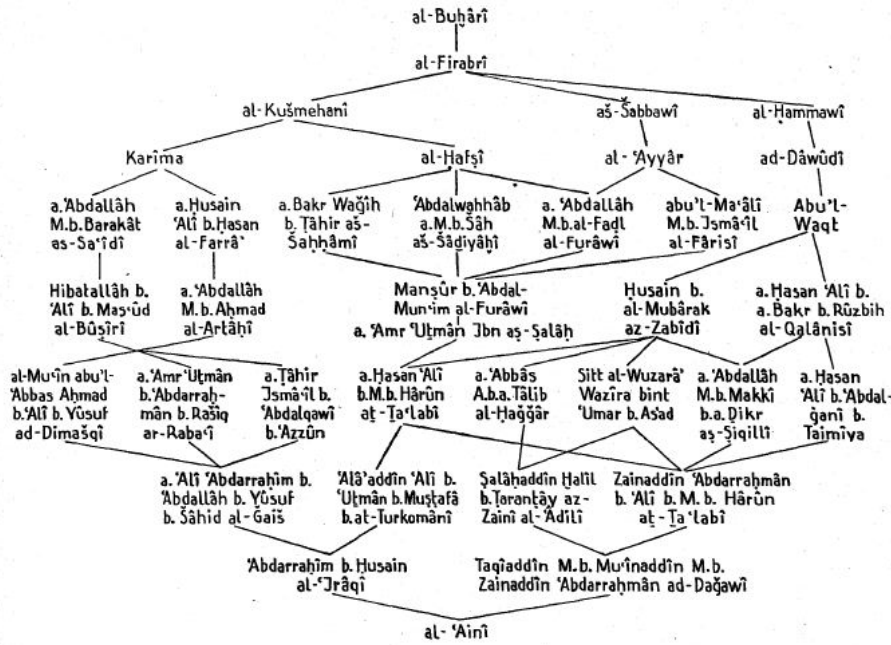
¹⁰⁵ O meselâ *Fethü'l-bârî* kenarında (IV, 397) aşağıdan beşinci satırdaki kelimeyi 'يُقرَّبُ' okurken Yûnînî, Kastallânî'ye (4, 164) göre 'يُقرَّبُ' okutmuştu.

¹⁰⁶ Ali Mübârek, *el-Hitâtü't-tevfikiye*, IV, 18.

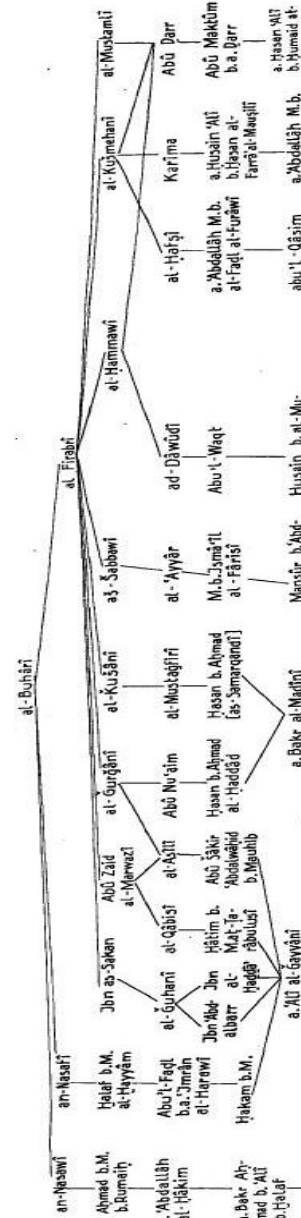
¹⁰⁷ Kastallânî I, 40 krş. I, 70.

Şekil 1: Buhârî'nin rivâyet tarikleri

Şekil 2: Aynî'nin Buhârî Nüshasının Rivâyet Tarikleri

Şekil 3: Kastallânî'nin rivâyet tarikleri